

BEOGRADSKO JEVREJSKO GROBLJE – KADIŠ ZA PRIJATELJA

Edukativni obilazak

Danijela Bojković

NEVATIM

Young Social Entrepreneurship in Germany
הסוכנות היהודית
לארץ ישראל
THE JEWISH AGENCY FOR ISRAEL

ORGANIZACIJA HAVER SRBIJA

Haver Srbija je neprofitna, obrazovna organizacija građanskog društva, koja u saradnji sa partnerima i partnerkama, neprofitnim organizacijama i institucijama, kroz neformalno obrazovanje i aktivizam utiče na smanjenje predrasuda i disrkininacije u društvu, promoviše društveni aktivizam i osnažuje manjine i marginalizovane grupe. Organizacija teži ka izgradnji i jačanju demokratskih principa delovanja i ka promovisanju aktivnog i odgovornog društva. Haver Srbija ostvaruje svoju misiju i ciljeve kreiranjem i realizacijom edukativnih radionica, organizovanjem otvorenih diskusija, predavanja, seminara, izložbi, filmskog festivala i edukativnih treninga.

Promene u društvu ka kojima težimo zahtevaju vreme i dugotrajnu posvećenost i istrajnost. Stoga, organizacija nastavlja da osmišljava i inicira nove programe.

Više o organizaciji Haver Srbija: www.haver.rs ili na FB, IG, LI, YT: Haver Srbija.

PROJEKAT KORACI PROŠLOSTI, SADAŠNJOSTI, BUDUĆNOSTI

Projekat "Koraci prošlosti, sadašnjosti i budućnosti" ima za cilj očuvanje sećanja i obrazovanje o lokalitetima koji su zaboravljeni, napušteni ili nepoznati većem delu građana i građanki, a od izuzetnog su značaja za jevrejsko nasleđe, Holokaust i šиру javnost.

Glavni deo projekta je osmišljavanje i implementacija besplatnih obrazovnih obilazaka za javnost. Cilj obrazovanih obilazaka je da doprinesu razvijanju kritičke istorijske svesti i premošćavanju predrasuda koje postoji prema kulturi i istoriji Jevreja. Projekat teži rasvetljavanju i prevenciji postojanja današnjeg antisemitizma i diskriminacije.

Ovim projektom, lokaliteti stradanja i nasleđa u Srbiji postaju mesta obrazovanja i učenja, kao i prostori za aktivizam, i time doprinose stvaranju otvorenijeg, inkluzivnijeg i slobodnijeg društva.

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

„*Ako vidiš groblje pred sobom, znaj da je grad u blizini*“ – Midraš Tehilim

Lokacija: Jevrejsko groblje

Judaizam smrt vidi kao prirodni proces i deo Božije promisli za svakog čoveka. Uči nas da je ljudska duša besmrtna i zbog toga umiranje ne treba posmatrati kao prestanak postojanja, već prelazak iz ovozemaljskog sveta (hebr. olam haze) u svet koji dolazi (hebr. Olam habaa).

Prema Talmudu, bolesnika treba hrabriti da se bori za ozdravljenje, ali istovremeno ga podstaći da kroz ispoved (hebr. vidui) prizna pred Bogom počinjene grehe načinjene tokom života: „Ko krije prestupe svoje, neće biti srećan, a ko priznaje i ostavlja, dobiće milost“. Životni „prestupi“ nisu samo počinjena loša dela, već i loše misli i izgovorene reči. Kada nastupi smrt (hebr. met), zvanično potvrđena od lekara (hebr. rofe), pa sve do sahrane (hebr. kevura), počinje period duboke žalosti za pokojnikom (hebr. aninut). Najstariji sin, ili najbliži rođak, zatvara oči i usta preminulom, kao što je učinio Josif nakon smrti oca Jakova: „... i Josif će metnuti ruku svoju na tvoje oči“. Zatim se telo postavlja na pod i prekriva čaršavom (hebr. mikše). Brigu o umrlom do trenutka ukopa preuzimaju „čuvari“ (hebr. pl. šomerim), zaduženi za nadgledanje tela (hebr. šmira) i čitanje psalama (hebr. tehilim). U nekim jevrejskim zajednicama običaj je da se na simboličan način smrt objavi duvanjem u šofar ili prolivanjem čaše vode prema biblijskom stihu: „Jer ćemo doista pomreti, i jesmo kao voda koja se prospe na zemlju i više se ne može skupiti“.

Pre sahrane, obično u kapeli na groblju, društvo Hevra kadiša, sačinjeno od pobožnih Jevreja, muškaraca i žena, na dostojan način priprema telo umrlog za sahranu (hebr. kevod amet). Prvi i najvažniji deo predstavlja ritualni obred pranja tela pokojnika (hebr. tahara/taora; ladino rižir el muerto). Nakon toga sledi oblačenje u posmrtnu odeću (hebr. tahrihim; ladino la mortaža), koju svaki Jevrejin priprema još za života.

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

Šije se rukom, od belog, obično lanenog platna, bez poruba i čvorova, sa širokim šavovima, kako bi duša u trenutku dolaska Mesije mogla što lakše da se vine u nebesa (hebr. tehijat hametim). Takođe, nema ni džepova, jer u trenutku odlaska sa ovog sveta čoveka ne prate „ni srebro, ni zlato, kao ni drago kamenje i biseri, već samo Tora i dobra dela”. Tahrihim se sastoji od pantalona (hebr. mihnasajim), košulje (hebr. ketonet), pokrivača za glavu (hebr. micnefet) i pojasa (hebr. avnet). Posmrtna odeća kod muškaraca podrazumeva još i svečanu belu tuniku (hebr. kitl), koja se nosi prilikom venčanja i na praznik Jom kipur, i molitveni šal (hebr. talit), korišćen za života. Čin odsecanja jedne od resa talita (hebr. cic) na simboličan način ukazuje da pokojnik više ne može da ispunjava svoje religiozne obaveze, čime molitveni šal postaje „nevažeći” (hebr. pasul). Potom se telo preminulog stavlja u mrtvački sanduk (hebr. aron metim). U antičkom Izraelu Jevreji nisu koristili kovčeg, nego se telo polagalo u zemlju u skladu sa biblijskim stihom „jer si prah, i u prah ćeš se vratiti”. Mrtvački sanduk se u Bibliji pominje jedino prilikom pripreme Josifovog tela za pokop i to kao egipatski.

Zakon Tore nalaže da sahrana treba da se održi što je pre moguće: „Neka ne prenosi tijelo njegovo... nego ga isti dan pogrebi”. Pravilo ne važi jedino ukoliko se smrt dogodi na Šabat i praznike Roš ašana, Jom kipur, Sukot, Šemini aceret, Pesah i Šavuot. U toku sprovoda (hebr. levaja) telo pokojnika se do mesta ukopa nosi na ramenima ili na mrtvačkim kolicima, onako kako je nošen Kovčeg zaveta u Mojsijevo vreme. Prema starom antičkom običaju, procesija se zaustavlja sedam puta i najčešće se čita Psalm 91. U toku sahrane, pored psalama, izgovaraju se i druge molitve poput El male rahamim (Bože koji si pun milosrđa) kod Aškenaza i Aškava (Počivanje u miru) kod Sefarda. Takođe, onen izgovara kadiš, molitvu za mrtve. Običaj je da se drži i pohvalni govor posvećen pokojniku (hebr. hesped). Pre sahrane, ili kraj same rake, vrši se biblijski običaj cepanja odeće u znak žalosti (hebr. keria). Izvodi se nožićem, odozgo prema dole u dužini jednog pedlja, za majku i oca sa leve strane prema srcu, a za ostalu rodbinu sa desne strane. Prilikom vršenja keria ožalošćeni izgovara molitvu Baruh Dajan HaEmet (Blagosloven da si pravedni

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

Sudijo), čime prihvata Božiju odluku o odlasku bliske osobe. Odeća nad kojom je izvršena keria nosi se sedam dana, izuzev na Šabat. U slučaju smrti roditelja nosi se trideset dana. Posle spuštanja kovčega, prisutni bacaju grumen zemlje u raku. Nakon toga, običaj je da se formira šura, odnosno prolaz kroz koji ožalošćeni napuštaju mesto sahrane i primaju izjave saučešća. Pred sam izlazak sa groblja obaveza je da se na česmi operu ruke, po mogućству iz suda za vodu. Ruke se polivaju vodom tri puta naizmenično, kao simbol razdruživanja od smrti i njene nečistoće.

Smrt, pogotovo bliske osobe, za mnoge predstavlja jedan od najtežih izazova u savladavanju tuge. U judaizmu postoji strukturalni concept prevazilaženja bola i sastoji se od tri faze žalosti – šiva, šlošim i šana. U svakoj od ovih faza se uspostavlja postepena psihološka, emotivna i duhovna stabilnost, koja ublažava gubitak i polako ožalošćenog iz „sveta tuge“ vraća u „stvarni svet“.

Po povratku sa groblja za porodicu umrlog počinje šiva (ladino in siete), odnosno sedmodnevni period žalosti: „... i Josif učini žalost za ocem svojim za sedam dana“. Tokom šiva kuća se ne napušta, sem da bi se prisustvovalo službi za Šabat. Uobičajeni poslovi i radnje koje pričinjavaju zadovoljstvo poput kupanja, brijanja ili šišanja, upotrebe kozmetike, intimnih odnosa, nošenja kožne obuće i nove odeće, odlaska na posao i drugo, nisu dozvoljeni. U tom smislu je i običaj da se sedi na podu ili na niskim klupicama, a ne na komformnim stolicama. Takođe, u kući se prekrivaju sva ogledala kako bi ukućani bili upućeni na tugovanje za pokojnikom i čitanje molitve, a ne na ogledanje koje pruža zadovoljenje taštine. Sveće koje se pale u znak sećanja na preminulog (hebr. ner nešama) gore tokom sedam dana. U jevrejskoj tradiciji sveća je symbol tela, dok plamen predstavlja dušu koja uvek stremi ka nebesima. Pružanje utehe porodici preminulog (hebr.nihum avelim) smatra se obavezom. Zbog toga prijatelji ožalošćenima pripremaju prvi obrok, odnosno obrok utehe (hebr. seudat avraa). Pored hleba ili okruglog peciva, običaj je da se priprema i druga hrana kružnog oblika, kao simbol ciklične i kontinuirane prirode života. Najčešće su to tvrdo kuvano jaje, sočivo i leblebije.

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

Nakon sedmodnevog perioda žalosti nastupa šlošim, žalost koja traje trideset dana i računa se od dana sahrane. Šlošim se u Bibliji vezuje za Mojsijevu smrt: „I plakaše sinovi Izrailjevi za Mojsijem u polju moavskom trideset dana, i prođoše dani žalosti za Mojsijem”. Porodica izlazi iz duboke patnje i vraća se svakodnevnim aktivnostima. Izuzetak je smrt roditelja, kada period oplakivanja traje godinu dana. U okviru obeležavanja godišnjice običaj je da se otkriva spomenik (hebr. hakamat maceva), mada se to može učiniti u bilo kojem periodu nakon isteka trideset dana od sahrane. Za godišnji pomen (hebr. nahala), Sefardi koriste ladino reč anju (godina), a Aškenazi jidiš³⁹ izraz jarcajt (vreme u godini). Sefardi na godišnjicu smrti „drže učenje” (hebr. limud; ladino meldado), odnosno u kući čitaju odlomke iz Tore, Knjige proroka, Mišne itd. Nasuprot tome, Aškenazi pomen za pokojnika (hebr. azkarat nešamot) drže u hramu, nakon čitanja Tore.

U molitvi Jizkor (neka se pomene) pominju se imena pokojnih članova uže i šire porodice. Prilikom obilaska grobnog mesta, na spomenik se stavljuju kamenčići. Brojnost kamenčića je pokazatelj posećenosti groba i znak da preminula osoba nije zaboravljena, da je i dalje u sećanjima svoje porodice i prijatelja. Ortodoksi Jevreji ne dozvoljavaju polaganje cveća na grob, smatrajući to paganskim običajem (hebr. hukat agoj).

Hebrejski jezik ima nekoliko različitih i paradoksalnih termina za groblje: kuća grobova (hebr. bet kevarot), kuća večnosti (hebr. bet olam) i kuća života (hebr. bet hajim). Rabin Josef Jichak Jakobson objašnjava da ova tri naziva predstavljaju tri načina na koje možemo tumačiti život, odnosno smrt. Ako život definišemo isključivo kao fizičko iskustvo, priliku za održanjem, negovanjem i zadovoljenjem našeg materijalnog i fizičkog, onda smrt predstavlja tragičan prestanak postojanja. U tom slučaju, život dostiže svoje poslednje poglavje, a groblje predstavlja ništa više do mesta ukopa, odnosno kuće groba. Međutim, ako život posmatramo pored fizičkog i kao duhovno iskustvo, onda smrt nije absolutni prekid života. Trenutak smrti za porodicu jeste tragičan i bolan, ali nije kraj postojanja preminulog. Duša nikada ne umire, ona nastavlja da živi, voli i oseća u drugoj dimenziji, na duhovnom nivou,

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

onom koji ne može biti shvaćen kroz naša čula vida, sluha, dodira, mirisa ili ukusa. Telo je sahranjeno, dok duša ostaje večna. Groblje postaje kuća večnosti. Još veći nivo se postiže kada vrednosti preminule osobe utiču na svakodnevni život i ponašanje onih koji ostaju među živima. Tada groblje postaje kuća života. Snovi i ideje umrlih nastavljaju da žive na veoma opipljiv način, u zemaljskim životima njihovih najmilijih.

Istorijski izvori beleže da su beogradski Jevreji već u drugoj polovini 16. veka na savskoj padini imali svoju mahalu sa sinagogama. U ovom delu grada, na mestu današnjeg Obilićevog venca, bilo je smešteno i njihovo groblje, o čemu svedoče ne samo ostaci nađenih nadgrobnih ploča prilikom kasnijih iskopavanja, već i sačuvan plan grada Johana Batiste Gumpa iz 1688.

Na pomenutoj karti, i onoj koju je izradio kartograf Gabrijel Bodener, vidi se da je krajem 17. veka postojalo još jedno jevrejsko groblje na prostoru današnje Dalmatinske i Dušine ulice, na opštini Palilula. Od kraja 16. veka, u beleškama putopisaca, pominje se prisustvo Jevreja i na obali Dunava, u kraju koji je bio poznat pod imenom Jalija. Iako je na mapi Mateusa Zojtera iz 1735. prostor preko puta Stare sinagoge (Il kal viježu) obeležen sa Freyt Hof (groblje), čvrstih dokaza o postojanju „jalijskog groblja“ nema. Međutim, istoriograf dr Divna Đurić Zamolo mišljenja je da je, ipak, u ovaj deo grada bilo premešteno jevrejsko groblje koje se nalazilo u savskom kraju.

Za razliku od fragmentarnih podataka o groblju na savskoj padini i u mahali kraj Dunava, mnogo više saznanja ima o groblju na Paliluli. Vreme njegovog osnivanja pominje se u nekoliko istorijskih dokumenata. U jednom iz 1923. dr Isak Alkalaj, vrhovni rabin Kraljevine Jugoslavije, kaže da je pri ispitivanju groblja i natpisa na nadgrobnim pločama utvrđeno da su najstariji spomenici iz 1730. i da se „ranije doba od ovoga nije moglo do sada konstatovati“. Dr David Albala, u govoru prilikom osvećenja grobljanske kapele 1935. iznosi precizniji podatak na osnovu prosečnog godišnjeg mortaliteta. On ističe da je Staro jevrejsko groblje, površine 16.000 m², bilo u upotrebi od druge polovine 16. veka, a da su se ukopi na njemu vršili do 1890.

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

Novembra 1888. Sefardska opština je namenski kupila zemljište u Grobljanskoj ulici broj 73 za prostor svog Novog groblja. Na ovaj potez je sigurno uticao i propis Ministarstva vera Kraljevine Srbije iz 1887, prema kojem je trebalo da sva stara gradska groblja budu zatvorena jer su predstavljala „prepreku u razvoju grada”. Planirano je i da se obezbedi jedan plac izvan grada koji bi služio kao mesto počivališta svih vera.

I pored renovacija koje su vršene u drugoj polovini 20. veka, oblik kapije je ostao isti. Ostale su očuvane i dve kamene ploče, između središnjeg i bočnih ulaza, postavljene u znak sećanja na članove Grobljanske uprave u periodu od 1891. do 1934. Imena vodećih ličnosti Hevra kadiše ispisana su na srpskom jeziku, ciriličnim pismom, i na hebrejskom jeziku. U samom vrhu ploče sa hebrejskim tekstrom izraz „večni pomen”.

Novembra 1924, gradske vlasti su uputile dopis jevrejskoj zajednici sa zahtevom da se Staro groblje u Dalmatinskoj ulici izmesti, jer je novim urbanističkim planom predviđeno da na tom mestu bude park okružen novim, širokim bulevarima Palilule. Ovim aktom je otpočeo dugotrajni proces oko pribavljanja dozvole za premeštaj i prodaju Starog groblja, u koji su bile uključene i Sefardska i Aškenaska opština. Sva neophodna odobrenja dobijena su tek 1927. Plac groblja prodat je gradu Beogradu, uz obavezu da se Crkveno - školskoj jevrejskoj opštini ostavi oko 500 kvadratnih metara zemljišta za podizanje kosturnice u kojoj bi bili sahranjeni ostaci ekshumiranih. Svečani čin sahrane posmrtnih ostataka, praćen govorom dr Isaka Alkalaja i zvucima hora Srpsko-jevrejskog pevačkog društva, obavljen je 1. jula 1928. Svedočanstvo o ovom značajnom događaju, do trenutka kopanja temelja za građenje novog stambenog bloka u ulici Draže Pavlovića (danас Đušina ulica) 1961. godine, moglo se naći samo u sačувanoj arhivskoj građi. Prilikom pomenuih radova, sasvim nenadano, nađena je kosturnica iz 1928. i u njoj pergamentna povelja koja svedoči o polaganju posmrtnih ostataka. Nakon ovog otkrića izvršen je prenos kostiju na Novo jevrejsko groblje, dok je povelja predata Muzejskom odeljenju Saveza jevrejskih opština Jugoslavije.

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

Istog dana kada su na Starom groblju položeni ostaci u kosturnicu, održana je na Novom groblju svečana sahrana dvanaestorice rabina i jednog šamesa. Njihovi zemni ostaci položeni su u zajednički grob nad kojim je podignut sarkofag jednostavne forme, bez dekoracije, sa poklopcem u obliku četvorosiljnog krova. Nasuprot grobu rabina, 1931. je podignut spomenik nad Genizom. Na njemu dominira reljefni svitak Tore sa natpisom na hebrejskom jeziku sledećeg sadržaja: „Na ovom mestu su pohranjene i sahranjene svete Tore, mezuze, tefilini, molitveni šalovi, molitvenici i svi sveti predmeti koji su dotrajali, onako kako smo podučeni od naših otaca i učitelja, neka je blagoslovena uspomena na njih”

Nakon Drugog svetskog rata, u okviru plana podizanja Spomenika žrtvama fašizma, postojala je ideja da se pogrebna kapela pretvori u Spomen-dom. Grupa studenata Škole za primenjenu umetnost u Beogradu dala je rešenje rekonstrukcije prostora. Zamisao je bila da se postave vitražni prozori, da se zidovi sale za pogrebne svečanosti popločaju veštačkim mermerom crvene boje i da se u sredinu sale, pored simboličkog kipa od belog mermera, postave jedan ili dva mermerna sarkofaga na kojima bi bile položene knjige sa imenima pokojnika. Pošto je realizacija takvog projekta iziskivala velika finansijska sredstva, od njega se odustalo.

Pojedinačni nadgrobni spomenici i porodične grobnice: oblik i simbolika

Jevrejsko groblje u Beogradu, pored toga što još uvek služi svojoj osnovnoj nameni, predstavlja memorijalni park i neprocenljiv spomenik kulture. Iako spomenici podignuti na ovom groblju po umetničkoj izradi i prikazanoj simbolici ne spadaju u najznačajnija dostignuća jevrejske funerarne umetnosti nastale na tlu Evrope, svakako su važna manifestacija postojanja nekada velike i prosperitetne jevrejske zajednice.

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

Obeležavanje grobnog mesta u obliku horizontalne, jednostavne ravne ploče, postala je praksa Sefarda nakon izgona iz Španije. Ovakvog oblika su i najstariji spomenici beogradskog Jevrejskog groblja, pre svega oni preneti sa groblja u Dalmatinskoj ulici. U sačuvanim Pravilima društva Hevra kadiša nema regulative kojom se propisuje izgled spomenika.

Na najstarijim **horizontalnim spomenicima** vidljivi su jedino osnovni podaci o preminulom – ime, prezime, godina rođenja i smrti, ili starost u trenutku smrti. Ovako skromni zapisi se, po pravilu, nalaze i na grobovima koje je za siromašne članove podizalo benevolentno jevrejsko društvo „Hesed šel emet“.

Duži natpisi, koji su bili retki, predstavljaju ne samo puki podatak o privatnom životu preminule osobe, već i značajan izvor za proučavanje istorije jevrejske zajednice. Tako, na spomeniku podignutom nad grobom Rike Amodaj stoji tekst koji u prevodu sa hebrejskog glasi: „Poštovana žena gospoda Rika, supruga starijeg čoveka mudrog rabina Hajima Amodaja, počivao u miru, preminula 20. ševata 5649“ Nadgrobni **spomenici u formi sarkofaga**, još od vremena Drugog jerusalimskog hrama (516. pre n. e.- 70. n. e.), služili su za sahranjivanje uglednih ličnosti. Jedan od najstarijih primera na groblju je kameni sarkofag podignut u znak sećanja na pisca Hajima Daviča.

Na beogradskom Jevrejskom groblju, sve do polovine 20. veka, sarkofag je bio preovladajuća forma za obeležavanje grobnog mesta rabina. Rabinski grobovi predstavljaju reprezentativna obeležja grobalja i obično imaju svoj poseban deo. Inskripcije na njima su sa bogatijom dekoracijom nego na drugim spomenicima, dok poetični epitafi ističu njihovo znanje i dobra dela.

Arhitektonski su najzanimljiviji **spomenici podignuti u formi „kapije“**. Središnji panelni deo je flankiran stubovima, koji simbolično predstavljaju stubove Boaz i Jahin sa ulaznog trema Solomonovog hrama. Spomenici u obliku „kapije“ su u skladu sa jevrejskim učenjem o prelasku iz ovozemaljskog života u onaj koji nas čeka nakon smrti.

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

Početkom 19. veka, kultura starog Egipta doživela je preporod u zapadnoj umetnosti. **Obelisk** postaje jedna od najzastupljenijih formi kojom se obeležava grobno mesto. Prvi spomenici ovakvog izgleda se pojavlju na jevrejskom groblju početkom 20. veka. Dominantni su oni u obliku stupca sa piramidalno oblikovanim vrhom, na jednostepenom ili dvostepenom postamentu.

Deo spomeničke celine su, kao još jedan jevrejski motiv, **trodimenzionalne urne i vaze sa plamenom**. Urna, često prekrivena draperijom, koja u funerarnoj umetnosti predstavlja tugu, na jevrejskim grobovima je, zbog stroge zabrane kremacije, simbolična predstava tela u kojem je smeštena duša, a ne posuda za odlaganje pepela. Vaza sa gorućim plamenom predstavlja spomen-sveću (hebr. ner nešama) koja se na grobu pali za godišnjicu smrti preminulog. Ner nešama, prevedeno sa hebrejskog, doslovno znači sveća duše, a činom paljenja spomen-sveće pokazujemo da duša umrlog i dalje živi kroz večni plamen.

Dekoracija na najstarijim horizontalnim spomenicima, ukoliko je postojala, bila je jednostavna. Na nadgrobnoj ploči Jentule Katarivas nalazimo ćirilično ispisano posvetu i ime pokojnice, sa godinom rođenja i smrti koje su date po jevrejskom računanju vremena, uokvirene reljefnom **formom dekaloga**, simbolom posvećenosti verskim zakonima, odnosno zakonima Tore.

Uočavamo, pored prikaza **Davidove zvezde i svešteničkih ruku** koje su postavljene u položaj blagoslova onako kako su koeni blagosiljali narod Izraela.

Lav je životinja koja se na više mesta pominje u Bibliji i simbolizuje snagu, hrabrost, uzvišenost. Na nadgrobnim spomenicima ovaj čest motiv jevrejske umetnosti povezan je sa imenom pokojnika, jasno aludirajući na simbol plemena Jude.

Od prikaza sa jevrejskom simbolikom, pored već pomenute Davidove zvezde i svešteničkih ruku, pojavljuje se i sedmokraki svećnjak – **menora**.

Na brojnim spomenicima se može uočiti **grana palme**. Ova biljka je u judaizmu symbol ispravnog čoveka, na šta upućuje biblijski stih „pravedni će procvetati kao grana palme”

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

U jevrejskoj funerarnoj umetnosti neizostavan motiv je **predstava lavorа i bokala** za vodu, ili ruke koja drži nagnuti bokal. U doba Jerusalimskog hrama, pre početka službe, za pranje ruku sveštenika bili su zaduženi pripadnici jevrejskog plemena Levi.

Od vizuelnih predstava usvojenih pod uticajem nejevrejskog okruženja najupečatljiviji je prikaz žalosne vrbe, kao asocijacije na tugu i bol, a zatim lovori venac i venac načinjen od grančica palme ili drugog lišća, koji je vekovni simbol mira, večnosti i pobjede. Pored posvetnih natpisa i simboličnih predstava, na velikom broju spomenika istaknuto je zanimanje pokojnika.

U posebnu grupu nadgrobnih spomenika spadaju oni oblika slomljenog stuba i u obliku monolitnih kamenih ploča sa prikazom polomljenog hrasta u barelјefu. Ova zanimljiva skulptoralna rešenja označavaju grobove sasvim male dece i rano preminulih. U jevrejskoj funerarnoj ikonografiji drvo hrasta je aluzija na hrast plača koji se pominje u Bibliji prilikom Devorine smrti: „Tada umre Devora dojkinja Revečina, i pogreboše je ispod Vetiљa pod hrastom, koji nazva Jakov Alon-Vakut”.

Početkom 20. veka portretna fotografija, zajedno sa epitafom, postaje deo memorijske celine nadgrobnog spomenika. U vremenu kada je ona bila luksuz i medij kojim su beleženi samo važni događaji, pre fotografisanja se veoma vodilo računa o izboru enterijera, poze i toalete.

Pred sam kraj Drugog svetskog rata Jevrejsko groblje, odnosno deo kod severoistočnog zida, bilo je mesto pogubljenja zatočenika logora Banjica. Streljanja su vršena od 27. jula do 1. oktobra 1944. Među ubijenim zatočenicima bile su i Jevrejke sa decom. Ekshumacija, identifikacija i sahrana žrtava izvršene su 22. i 23. novembra 1944.

Spomenici podignuti posle Drugog svetskog rata odlikuju se jednostavnosću i retkim prikazom jevrejskih simbola. Nacionalna pripadnost se ogleda u ispisivanju imena ili nekog biblijskog stiha. Od simbola je ostala Davidova Zvezda koja je na pojedinim spomenicima, podignutim nad grobovima učesnika NOR-a, zamjenjena zvezdom petokrakom. Trend prikaza lika pokojnika i dalje je prisutan, ne samo u formi fotografije, nego i crteža i reljefa.

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

Sekularizacija celokupnog društva, ali i poljuljana vera u postojanje Boga koja je postala lični, unutrašnji konflikt preživelih Holokausta, dovela je do nepoštovanja verskih propisa. Tako je 1974. na sednici Veća Jevrejske opštine Beograd usvojen predložen Pravilnik o grobljima, u kojem je novina da se na groblju mogu sahranjivati i bračni drugovi koji nisu jevrejskog porekla i da se urne kremiranih mogu polagati na groblju, ali bez verskog ceremonijala. Ova odluka važi i danas.

Memorijali: sećanje na žrtve oslobođilačkih ratova i nevino stradale

Prvi u nizu komemorativnih spomenika podignut je 1927. za rodoljube stradale u Balkanskom i Prvom svetskom ratu.¹¹⁰ Odluku da se napravi spomenik koji će biti simbol večne zahvalnosti svim beogradskim Jevrejima koji su herojski dali svoje živote za otadžbinu, doneo je 1924. Odbor oformljen u okviru jevrejske zajednice, na čelu sa vrhovnim rabinom dr Isakom Alkalajem. Odlučeno je da se izradi monumetalno obeležje na kojem će biti urezana imena svih palih i umrlih jevrejskih ratnika i da se publikuje Spomenica sa njihovim fotografijama i podacima o životu, borbi i pogibiji. Spomenik se nalazi na platou polukružnog oblika, na tzv. Ratničkoj parceli, uz sam ulaz u groblje. Sastoji se iz dva segmenta – obeliska, na čijem vrhu se uzdiže srpski dvoglavi orao raširenih krila, i kamenog bloka, sa isklesanim imenima 132 stradala srpska Jevreja. Između, na zemlji, položene su horizontalne kamene ploče nad grobovima ratnika čija su tela nađena. Oba segmenta okružuje kamena ograda, na krajevima završena figurom lava. Umetnici zaslužni za izradu ovog impozantnog dela su arhitekta Samuel Sumbul i kamenorezac Josif Dajč.

Negovanje kulture sećanja na žrtve i tragediju Holokausta za preživele je bio jedan od najvažnijih zadataka u okviru zajednice. U tom smislu je, a na inicijativu Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, pokrenuta akcija za podizanje spomen-obeležja u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Novom Sadu i Đakovu.

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

Na beogradskom konkursu pobedio je rad arhitekte Bogdana Bogdanovića, budućeg velikog neimara memorijalne arhitekture. To je bilo prvo veliko delo tada još neafirmisanog umetnika. Osnovao je Seosku školu za filozofiju arhitekture u Malom Popoviću, nadomak Beograda, od milošte nazvanu „Mistrija pod orahom“. „Zelena kutija“ je knjiga - kutija sa ceduljicama, beleškama iz njegovog života, posle sukoba sa Slobodanom Miloševićem.

Živeo je sa svojom suprugom u egzilu u Beču od 1993. godine, a od vlade Austrije je dobio nagradu za životno delo. Mada je kršten još kao dete, njegovi posmrtni ostaci kremirani su u Beču, dok je urna sa pepelom smeštena na Jevrejsko groblje u Beogradu. Posmrtni ostaci njegove supruge Ksenije, koja je preminula 2017. godine, nalaze se na istom mestu.

Prilaz spomeniku, koji se sastoji od dva kamena bloka visine 10 metara i ukrašena jevrejskim simbolima u livenom gvožđu, čine paralelno postavljeni zidovi sa pločama na kojima su imena žrtava i spomen natpisi, ispisani na hebrejskom i srpskom jeziku. Kompozicija čitavog prostora i simbolika spomenika je više značna. Može se posmatrati kao otvoren put ka večnosti, kao andeoska krila ili pak kao Mojsijeve Zavetne ploče. Sastavni i najvažniji deo memorijala je grob, smešten iza kamenih krila. On nije samo mesto počinka posmrtnih ostataka 197 žrtava, već je i simbolično konačište svih stradalih Jevreja sa teritorije Srbije. Nad samim grobom, na visokom postolju, stoji sedmokaraka menora. Spomenik, otkriven 4. septembra 1952. u okviru manifestacije koja je trajala nekoliko dana, smešten je u dnu groblja, u produžetku glavne aleje.

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

Još jedno obeležje je podignuto u znak sećanja na žrtve Holokausta. Radi se o spomeniku za stradale Jevreje iz tzv. Kladovskog transporta.¹²⁰ S obzirom na to da su u ovom „transportu“ bili pre svega austrijski Jevreji, uz manji broj onih iz Čehoslovačke i Poljske, Jevrejska zajednica Beča je 1952. izrazila želju da se posmrtni ostaci onih koji su sahranjeni u selu Zasavica prenesu u Beč. Pošto postupak oko dobijanja dozvole za prenos u Austriju diplomatskim putem nakon višegodišnjih pregovora nije uspeo, bečka opština je 1959. pristala da se, posle ekshumacije, kosti stradalih iz Zasavice prebaceu Beograd. Takođe je odlučeno, u saradnji sa Savezom jevrejskih opština Jugoslavije, da se sahrana obavi na beogradskom Jevrejskom groblju. Datum osvećenja grobnice simbolično je izabran. Planirano je da to bude 9. novembra, na dan kada se u Nemačkoj 1938. a potom i u Austriji, desio veliki pogrom Jevreja, poznat pod nazivom Kristallnacht. Do realizacije ovog plana nije došlo jer poslovi oko iskopavanja tela nisu izvršeni na vreme, tako da je sahrana posmrtnih ostataka 900 žrtava izvršena tek 27. decembra 1959. Sledeći korak je bilo podizanje memorijala nad zajedničkom grobnicom. Za idejno rešenje je angažovan beogradski arhitekta Anri Mešulam. Autor se odlučio za čist geometrijski izraz, kojem nije potreban višeslojan plastični narativ da bi postigao snažan emotivni efekat. Spomenik je svečano otkriven 1. Novembra 1964.

Poslednji u nizu memorijalnih spomenika podignut je nad zajedničkom grobnicom u koju su položeni posmrtni ostaci dece umrle posle Prvog svetskog rata od posledica španskog gripa i drugih bolesti. Pošto su individualni spomenici nad ovim dečijim grobovima u velikoj meri oronuli, Jevrejska opština Beograd je na sastanku održanom 27. aprila 1967. pokrenula pitanje rešavanja parcele groblja na kojem su sahranjena deca. Predloženo je da se teren raščisti, odnosno da se izvrši ekshumacija, a od postojećih nadgrobnih ploča da se podigne zajednički spomenik. Narednih nekoliko godina po tom pitanju nije ništa urađeno. Godine 1971. ponovo je pokrenuto pitanje podizanja zajedničkog spomenika, a izrada glavnog plana projekta memorijala poverena je Nandoru Glidu, vajaru koji je već uveliko bio poznat po svojim impozantnim spomeničkim ostvarenjima. Ostale nacrte trebalo je da uradi

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

tada mladi arhitekta Braca Perera. Spomenik je na kraju ipak izrađen prema ideji akademskog slikara Jovana Ćurčića. Kako je došlo do ove promene, u zapisnicima Jevrejske opštine Beograd i Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, nije zabeleženo. Spomenik se sastoji iz dve spojene geometrijske celine. Osnovu čini pravougaona baza na kojoj je telo spomenika u obliku heksagrama. Umetniku kao da nije bila dovoljna ova simbolička forma, već je na samom vrhu dodatno naglašava i horizontalnom pločom u obliku Davidove zvezde sa ucrtanom menorom. Ekshumacija i čin sahrane u zajedničku raku izvršeni su 1974, dok je svečano otkrivanje obavljen 12. decembra 1976.

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

EDUKATIVNI OBILAZAK - KADIŠ ZA PRIJATELJA

